

Наталія СОВТИС

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Національний університет «Острозька академія»

ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

У статті розглянуто особливості дослідження мовної картини світу художнього твору; наведено аргументи щодо використання художнього тексту в реконструкції мовної картини світу.

Ключові слова: мовна картина світу, художній текст.

W artykule poddano analizie osobliwości badania językowego obrazu świata tekstu artystycznego. Podano argumenty dotyczące wykorzystania tekstu artystycznego w rekonstrukcji językowego obrazu świata.

Słowa kluczowe: językowy obraz świata, tekst artystyczny.

The article investigates peculiarities of the linguistic picture of the world in the literary work. The proofs concerning the usage of literary text in the reconstruction of the linguistic picture of the world are also presented.

Key words: linguistic picture of the world, literary text.

Протягом останніх десятиліть у слов'янському мовознавстві помітно активізувався інтерес до проблем вивчення художнього тексту, до питання аналізу мовотворчості письменника. Варто згадати дослідження російських учених: Михайла Бахтіна, Юрія Лотмана, Юрія Караулова, Ірини Ковтунової; чеських: Франтішка Данеша; польських: Марії Ренати Маєнної, Тереси Добжинської, Анжея Богуславського, Ромуальда Гуці. В українському мовознавстві — це праці Світлани Бибики, Світлани Єрмоленко, Лариси Масенко, Анатолія Мойсієнка, Надії Сологуб, Лесі Ставицької та ін. Незважаючи на численні дослідження, питання вивчення мовотворчості письменника й надалі залишається актуальним і викликає пошук та залучення нових методів та підходів.

У сучасній лінгвістиці для позначення сукупності характерних мовних рис творчості певного письменника використовують терміни 'індивідуальний стиль', 'ідіостиль', 'ідіолект'. Термін 'індивідуальний стиль' (взаємозамінний термін — ідіостиль) трактується в мовознавчій літературі як «ідейно-художня, мовно-стилістична своєрідність творчості письменника й безпосередньо відбір і синтез виражальних засобів» [2, с. 6]. Важливою складовою ідіостилу в сучасній поезії є ідіолект як мовна характеристика особистості, що не тільки окреслює особливе, а й розкриває різноманітні аспекти мови як загальнонаціонального феномена. Вивчення ідіостилу з мовного погляду допомагає розкрити індивідуальну неповторність митця, проаналізувати його внесок у розвиток наці-

ональної мови та основні тенденції розвитку певного мовного періоду.

Питання вивчення індивідуального стилю у сучасних лінгвістичних студіях тісно пов'язане з такими поняттями, як 'світобачення письменника', 'мовна особистість' та 'мовна картина світу'.

Український мовознавець Флорій Бацевич стверджував, що «мовна картина світу — це сукупність уявлень про світ, які історично склалися в поточній свідомості певного мовного колективу і віддзеркалилися в його етнічній мові; певні способи концептуалізації дійсності за допомогою засобів етнічної мови; має своїми витокami ідеї Вільгельма фон Гумбольдта (гумбольдіанство) та європейського неогумбольдіанства щодо внутрішньої форми мови, а також ідеї американських етнолінгвістів (Франца Босаса, Едварда Сепіра, Бенджаміна Лі Ворфа), зокрема гіпотезу лінгвістичної відносності, згідно з якими значення елементів та категорій етнічної мови складаються в єдину систему поглядів, формуючи колективну філософію, обов'язкову для всіх носіїв цієї мови» [1, с. 223]. Для українського мовознавства величезну роль відіграли праці Олександра Потєбні, який розвинув ідеї Гумбольдта і певною мірою випередив етнолінгвістичні ідеї не тільки Сепіра й Ворфа, а й деякі концепції німецького неогумбольдіанства ХХ сторіччя (Лео Вайсгербер та ін.).

Мета нашого дослідження — розкрити особливості використання поняття «мовна картина світу» щодо аналізу художнього твору письменника. Матеріалом дослідження слугували твори польських письменників ХІХ ст.

У сучасному мовознавстві існує значна кількість монографічних досліджень та окремих статей відомих і молодих науковців, у яких розглянуто поняття мовної картини світу та подано спроби власного визначення цього терміна. Останнім часом значну увагу зосереджено на дослідженні мовної картини світу творів окремих письменників. Однак саме використання терміна «мовна картина світу» щодо аналізу художніх текстів і досі належить до дискусійних проблем. Наприклад, Рената Гжегорчикова писала, що поет намагається дійти до такої глибини дійсності, яка є невидимою для очей; отже, можна говорити про особливу картину світу поетичної мови, хоча варто було б говорити про поетичне бачення світу, виражене за допомогою особливого (такого, що перевищує норму) вживання мови. У будь-якому випадку, явища, про які йтиметься, є чимось зовсім іншим, ніж факти, що були наведені раніше. Отже, краще, мабуть, не використовувати до цього типу явищ поняття «мовна картина світу», зберігаючи цей термін для системних фактів [4, с. 47]. Розрізняти мовну картину світу від поетичної картини світу пропонує Анна Кадиевська. На її думку, в тексті тісно переплітаються оказіональні явища, характерні для конкретного вживання, явища, властиві загальнонаціональній мові й певному автору. Усі ці явища створюють структуру, яку можна назвати текстовою картиною світу, що слід розуміти як опозицію до поняття «система» [5, с. 328].

Мар'ян Бугайський і Анна Войцеховська у статті «Teoria językowego obrazu świata w badaniu idiolektu pisarza» стверджували, що певні мовні явища можуть унормовуватися в межах текстів певного письменника і таким чином входити до «системи» його мови, до ідіолекту, який визначали як буття між *langue* і *parole* [3, с. 34].

Протилежної концепції дотримуються Анна Пайдзінська і Ришард Токарський, зазначаючи, що художні тексти містять цінний, інколи основний матеріал для дослідників, які намагаються відтворити систему понять, зафіксованих у мові, і можуть бути використані з різною метою. Для підтвердження своєї тези наводять такі аргументи: а) різноманітне творче використання мови полегшує спостереження над певними уявленнями про світ і його «вписаними» елементами в конкретну мову; б) художні тексти допомагають перевірити явища, встановлені на підставі кодових загальноприйнятих фактів; в) художні тексти можуть бути істотним доповненням загальноприйнятих фактів: можуть не тільки звертати увагу дослідника на певні

аспекти мовної картини світу, вирізняючи або підтверджуючи певні явища, які можна було б виявити під час аналізу давно зафіксованих елементів, а також дозволяють виявити наступні семантичні трансформації слова, втрачені або непомітні в загальнонаціональній мові, і безперервно надають докази смислової відкритості мовних висловлювань [6, с. 156].

Відповідь на вищезазначені твердження варто розпочати словами Яна Розвадовського, який іще в 1913 році писав, що формування відношення людини до власної мови, до власного способу розуміння світу, закладеного в її мові, має велике значення, бо впливає на розвиток людини. Поет іде тільки далі цією самою дорогою і мусить нею йти, якщо хоче дійти до людської душі [7, с. 200].

Отже, на нашу думку, художній текст репрезентує й індивідуальний світ окремого автора, окремого твору, і мовотворчість певного історичного періоду, певної епохи та регіону, в якому проживав письменник. Художній текст на рівні з іншими, а, можливо, навіть і більше, може бути використаний у реконструкції мовної картини світу. Відразу зазначимо, що навіть граматична система мови може стати живою дійсністю нашої свідомості в певних ситуаціях, наприклад, завдяки відповідному вибору і підбору граматичних елементів, які ніби автоматично введені у твір, але приковують увагу, оскільки несуть певне смислове навантаження (наприклад, вірш Галіни Посвятовської «Кон'югація»). Це не тільки стає важливим для семантичної структури твору, але водночас відбиває спосіб мислення, властивий певній мовній спільноті. Саме завдяки аналізу поетичних текстів можна більш ефективно дійти до семантизованої форми мови, семантичних смислів, закодованих у морфології та синтаксисі, тобто до образу світу, що розкривається через граматичну систему.

Особливо важливим залишається вплив митця слова на зміну норм рідної мови, розкриття її можливостей і ресурсів. Наприклад, Адам Міцкевич завдяки використанню просторічної та регіональної лексики у своїх творах розірвав прірву між штучною класицистичною мовою літератури того часу і розмовною мовою польського народу. Вивчаючи мовотворчість Болеслава Пруса, можна відтворити стан польської мови другої половини XIX ст. з усім багатством її соціальних та стилістичних різновидів.

Через мову художніх творів, відбір зображальних засобів із загальнонаціонального

мовного фонду та їх художнє осмислення розкривається і мовна особистість письменника, його світогляд, духовні цінності, уявлення про добро і зло, прекрасне і потворне, справедливість, смисл історії і призначення людини тощо. І саме глибокий внутрішній світ письменника з його естетичними принципами світосприймання, домінуючими духовними цінностями породжує дискурс, звернений до естетично, духовно, інтелектуально розвиненого читача.

Індивідуальна мовотворчість підпорядковується законам загальнонаціональної мови, письменник актуалізує ті окремі загальномовні значення мовних одиниць, що становлять особливу вагу для нього особисто. Отже, відбувається нашарування авторських смислів на загальномовні — для надання певного естетичного й експресивного значення слову та реалізації його семантико-стилістичного ефекту.

Окрім того, для кожного митця слова характерними є індивідуально-мовні особливості: утворення авторських неологізмів і неосемантизмів або фразеологізмів. Наприклад, новотвори Юліуша Словацького: *obroniciel*, *ogniotęzowu*, *małowierny*; використання поетом зменшувально-пестливих назв у творах: *aniołeczek*, *chateczka*, *żoneczka*, *kwiateczki*. У літературній мові письменника часто повторюються принципи утворення метафори, метонімії та інших тропів. Таким чином, на нашу думку, можна говорити про певну системність індивідуального стилю, що ґрунтується на формуванні мовної картини світу.

І саме в цій картині світу письменника поєднано загальне й індивідуальне. Розглянемо, наприклад, творчість письменника українсько-польського пограниччя — Льва Венглінського. У творах знаходимо низку назв, які позначають поняття і предмети, що вказують на спільність з усією світовою цивілізацією. Це назви реалій, які є складовими елементами Всесвіту: Сонце, Небо, Місяць, Ріка, Вітер тощо. Але крім цієї групи мовних одиниць мовна картина світу Венглінського позначена назвами суто слов'янських реалій. Мовні одиниці з національно-культурним компонентом відображають специфіку історії, культури, світобачення. Як приклад, можна подати використання в ліричних піснях назв птахів (голуби, лебеді, горобці, зозулі) та назв дерев і кущів (верба, калина, груша), що надає поезії виразного національного забарвлення та має символічне звучання. Національні особливості релігійних уявлень слов'янських народів з елементами

пантеїстичного ставлення до природи знайшли своє відображення у поезіях та казках. Як до «живих» звертаються ліричні герої до сонця, місяця, вітру, квітів, саду. І птахи та рослини теж говорять до читача своєю мовою.

Отже, аналіз художнього тексту вимагає не лише розуміння змісту мовних одиниць конкретного твору, але й асоціації, порівняння їх смислів та закладених понять у лінгвокультурному аспекті, залучення історичних даних та досвіду мовної спільноти. Таким чином, художній текст окрім презентації авторської мовної картини розглядається як джерело знань про епоху, суспільство, традиції, стає т.зв. культурним кодом.

До національних та загальнолюдських цінностей звертається Венглінський у поезії «Слав'янство»: воля, мир, віра, єдність. Окрім назв осіб, реалій та понять, зрозумілих для слов'янських народів ('розподіли', Болеслав Хоробрий, П'яст, 'козацтво', 'східний тигр'), автор використовує загальновідомі поняття світової культурної спадщини: 'jak Fenix z poroju', 'Nowy Sfinx', 'Minotaur', 'Paryż polarny' (вивезена в Сибір інтелігенція). Вірш поета присвячений історії становлення слов'янських народів та проблемі втрати незалежності, яку автор вбачає у розбратах і амбіціях. Оспівуючи героїзм предків, письменник закликає об'єднатися і боротися за власну незалежність. Поезія перебуває в контексті дискусії багатьох польських письменників та патріотичних діячів ХІХ ст. про причини втрати власної незалежності. У творі Венглінського Батьківщина порівнюється з сумною матір'ю, слов'янські народи, що втрачали свободу і вірили обіцянкам з 'тихими віццями'. Варто зазначити, що сам Венглінський Польщу та Україну не розрізняє як дві окремі держави; його Батьківщина — це край, де він народився і виріс. Письменник знає, що здобуття власної свободи для слов'янських народів — це лише питання часу, бо вірить у Божу допомогу і силу не окремої людини, а усього народу, його духу.

Етапи формування духовного світу польського народу в певні історичні епохи відображають також історичні твори відомого польського письменника Юзефа Ігнація Крашевського. Активізація відповідних мовностилістичних засобів одразу вводить читача у світ життя історичної політичної особистості й простого селянина того часу. З метою відтворення мовного колориту автор вживає архаїзми, лексичні запозичення з інших мов або створює

власні новотвори на позначення певних реалій: skórznie, tok, wola, hradyszczce, władyka, korowaj, mir, smerda, stołb, chram, kneź.

Отже, в художньому тексті спостерігаємо поєднання індивідуально-авторських мовних особливостей, мовних явищ, характерних для окремого твору і явищ, властивих національній (та регіональній) мові певного періоду, а також регіону, в якому проживав письменник.

Дослідження мовної картини світу творів письменника дає можливість побачити індивідуальну неповторність митця у представленій ним вербально-естетичній картині світу, оцінити його внесок у систему вже функціонуючих словесних художніх засобів національної мови, розкрити його світоглядні та домінуючі духовні принципи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень: Підручник / Ф. С. Бацевич. — К. : ВЦ «Академія», 2008. — 240 с.
2. Шуляк С. А. Лексико-тематичні парадигми у поетичному ідіолекті Євгена Гуцала / Автореф. дис. ... канд. філол. наук / С. А. Шуляк. — К., 2005. — 14 с.
3. Bugajski M., Wojciechowska A. Teoria językowego obrazu świata w badaniu idiolektu pisarza / M. Bugajski, A. Wojciechowska // Poradnik językowy. — 1996. — Z. 3. — S. 34–38.
4. Grzegorzczkova R. Pojęcie językowego obrazu świata / R. Grzegorzczkova // Językowy obraz świata / Red. J. Bartmiński. — Lublin, 1990. — S. 39–47.

Аналіз мовної картини світу можна здійснювати на різних рівнях. Плідним, на нашу думку, може бути вивчення текстів однієї тематики або часу виникнення, але для повнішого розкриття світобачення письменника допоможе аналіз усієї його літературної творчості.

Для дослідження мовної картини світу, на нашу думку, можна використовувати мовотворчість відомих письменників. Це допоможе розкрити їх мовно-культурний вплив на літературну мову певного періоду і формування ціннісних культурних орієнтирів, а також менш відомих письменників, твори яких залишаються відображенням і світоглядом певного митця слова, і джерелом знання про мову, культуру, суспільну мораль і традиції, а також соціально-історичні умови життя суспільства того часу.

5. Kadyjewska A. Problematyka obrazu świata w badaniach języka pisarza (na przykładzie pism Cypriana Norwida) / A. Kadyjewska // Semantyka tekstu artystycznego / Red. A. Pajdzińska, R. Tokarski. — Lublin, 2001. — S. 321–333.
6. Pajdzińska A., Tokarski R. Językowy obraz świata — konwencja i kreacja / A. Pajdzińska, R. Tokarski // Pamiętnik Literacki. — 1996. — LXXXVII. — Z. 4. — S. 145–158.
7. Rozwadowski J. O poezji w języku / J. Rozwadowski // Stylistyka polska. Wybór tekstów. — Warszawa, 1973. — S. 197–201.